

УКРАЇНСЬКА АВТОНОМІЯ В КІНО МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ: СПРОБА РЕГЛАМЕНТАЦІЇ В СРСР

О. В. Сахно

Запорізький національний університет

oliasahno@ukr.net

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1011-5197>

Ключові слова: ВУФКУ, автономія, «Совкіно», економічна війна, ліквідація, централізація

У статті, побудованій на матеріалах архівних джерел, досліджується період діяльності Всеукраїнського фотокіноуправління – організації, яка керувала всією кіногалуззю УСРР протягом 1922-1930-х років. Аналізуються непрості відносини з аналогічною російською республіканською організацією «Совкіно», яка, починаючи із середини 1920-х років, сприймаючи ВУФКУ як свого основного конкурента на союзному ринку, намагалася всіляко послабити українські позиції. Акцентується увага на боротьбі українського керівництва за збереження кіноавтономії наприкінці 1920-х років. Показано чітку централізаторську політику союзного керівництва, направлену на ліквідацію національних республіканських організацій та підпорядкування всієї кіногалузі московському центру.

THE UKRAINIAN AUTONOMY IN THE CINEMA IN THE INTERWAR PERIOD

O. Sakhno

Zaporizhzhia National University

Key words: VUFKU, the autonomy, «Sovkino», an economic war, the liquidation, the centralization

The article looks into the period of activity of the All-Ukrainian Photo Cinema Administration (VUFKU) – an organization that managed the entire film industry of the USSR during 1922-1930. The author's conclusions are based on such materials as archival documents from the Central State Archive of Supreme Authorities and Governments of Ukraine and The Central State Archive of Public Associations of Ukraine.

The author outlines the difficult relations with a similar Russian republican organization «Sovkino». In the mid-1920s, perceiving VUFKU as its main competitor in the union market, «Sovkino» tried to weaken Ukraine's position in any possible way. It is mentioned that in the late 1920s the Ukrainian leadership fought for the preservation of film autonomy. It is stressed a clear centralizing policy of the allied leadership, aimed at the liquidation of national republican organizations and the subordination of the entire film industry to the Moscow center.

The profits of the Ukrainian film industry in 1920s as a result of successful rental and purchase of foreign films, attracted the attention of "Sovkino" which sought to subjugate the Ukrainian market. The Russian state institutions easily complemented the economic confrontation between VUFKU and «Sovkino» with the creating conflicts in such areas as: production of equipment, an education, as well as through plus the ideological control over the film industry. In the late 1920s the centralization trend began to form in the All-Union dimension, so the doom of national cinemas became inevitable. There were different views of the Ukrainian and Russian sides on the path of Soviet culture in that time. When this issue was actively discussed in the USSR, the RSFSR had a clear centralizing line, which could not be avoided in the plans of the party leadership.

Тема українського радянського кінематографа 1920–1930-х років наразі є достатньо дослідженою та вивченою. У той же час існують питання, які привертають увагу дослідників. Зокрема потребують додаткового вивчення питання існування Всеукраїнського фотокіноуправління (далі – ВУФКУ), як факту української автономії в кіногалузі та наявності нерівноправних

відносин із «Совкіно», аналогічною російською кіноорганізацією, а також процес ліквідації національних кіноавтономій союзним керівництвом наприкінці 1920-х років.

Варто зазначити, що ці питання на сьогоднішні розглядаються як українськими, так і західними дослідниками. Серед тих, хто у своїх наукових розвідках досліджував цю проблематику,

потрібно виокремити Л. Брюховецьку¹ В. Миславського², Б. Небесю³, Я. Примаченку⁴.

Стаття має на меті дослідити автономний період українського радянського кінематографа 1920-х років, який уособлює кіноорганізація ВУФКУ. А також за допомогою архівних джерел простежити суперечливість відносин ВУФКУ з аналогічною російською організацією «Совкіно»; показати тенденції союзного керівництва, які призвели до централізації усієї радянської кіногалузі та ліквідації національної української автономії в цій сфері на початку 1930-х років; підкреслити чітку позицію українського керівництва у справі відстоювання автономного статусу, яка хоч і не дала позитивних результатів, проте є фактом того, що в процесі централізації партійним керівництвом кіногалузі союзних республік українська сторона не спостерігала за цим бездіяльно, активно йдучи на спротив.

На початку 1920-х років, коли українська радянська кіногалузь лише починала свій розвиток, її стан був не надто втішним. За умов НЕПу та українізації справи поступово вдалося налагодити. Не останню роль у цьому відіграло ВУФКУ, яке було утворене 13 березня 1922 року шляхом реорганізації Всеукраїнського кінокомітету та підпорядковувалося Народному комісаріату освіти УСРР (НКО УСРР). Саме 13 березня 1922 року, на думку французького дослідника Л. Госейка, є «початком національної кінематографічної реорганізації»⁵. Незабаром, у квітні 1922 року вийшов наказ народного комісара внутрішніх справ В. Манцева та народного комісара освіти Г. Гринька про передачу ВУФКУ всіх підприємств фотокінопромисловості, включаючи обладнання, інвентар, майно та активи. Надалі всі підприємства мали підпорядковуватися ВУФКУ та виконувати відповідно надані директиви⁶.

ВУФКУ, хоч це було нелегко, самотужки спромоглося побудувати напівзруйновану українську кіногалузь фактично з нуля, використовуючи адміністративно-господарський хист у розбудові кіноіндустрії. Перетворення кіногалузі на самоокупну вдалося досягти за рахунок умілої організації прокату картин.

У справах експорту ВУФКУ вдалося досягти результатів не одразу. Із доповідної записки до НКО від жовтня 1928 року, у якій ВУФКУ звітувало про продаж кінопродукції за кордон, дізнаємося, що організація вперше вступила на шлях планового експорту своєї продукції лише влітку 1927 року. «До того справа реалізації картин ВУФКУ за кордоном майже не просува-лася через низку причин, зокрема через те, що «Совкіно», працюючи вже певний час за кордоном, виступало як організація всесоюзна, а звідси виникало зрозуміле недовір'я до невідомої тоді за кордоном української кіно-продукції»⁷.

«Совкіно» (Всеросійське фотокінематографічне акціонерне товариство «Радянське кіно»), аналогічна ВУФКУ організація, яка діяла на території РРФСР, була створена на рубежі 1924–1925 років у результаті третьої спроби реорганізації кіносправи на території РСФРР⁸. У цьому контексті постійних змін організація кіногалузі в УСРР виглядала набагато стабільнішою. На відміну від ВУФКУ, яке підпорядковувалося НКО, російська організація належала до відання декількох структур, а саме: НКО, Комісаріату зовнішньої торгівлі, Ради національної економіки, Московського і Ленінградського виконавчих комітетів. За статутом «Совкіно» мало виняткове право прокату фільмів як свого, так і чужого виробництва не лише на території РРФСР, а й на території інших республік за їх особливим дозволом⁹. Такої прокатної преференції більше не мала жодна кіноорганізація СРСР і згодом це призвело до прямого протистояння між «Совкіно» та ВУФКУ зокрема.

Дослідниця Л. Брюховецька зазначає, що «Совкіно» неодноразово видавало стрічки ВУФКУ за російські¹⁰. На користь цього твердження свідчать статті в журналі «Кіно», друкованому органі ВУФКУ, на які вона посилається. Серед фільмів, які за кордоном не фігурували як такі,

¹ Брюховецька Л. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ : спроба реконструкції / Кінематографічні студії. Випуск восьмий. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2018. 570 с.

² Миславський В.Н. Українське кіномистецтво 20-х рр. XX ст.: організаційно-творчі трансформації : дис. ... д-ра мистецтвознавства : 17.00.04. Харків, 2018. 469 с.

³ Nebesio Bohdan Y. Competition from Ukraine: VUFKU and the Soviet Film Industry in the 1920s. *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2009. № 29.2. P. 159 – 180.

⁴ Примаченко Я. Діячі літератури та мистецтва в полі зору диктатури. *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) : колективна монографія в 2 т. Т. 2*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. С. 57 – 134.

⁵ Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995. Київ : KINO-КОЛО, 2005. С. 21.

⁶ Циркуляр Наркомосу УСРР про передачу всіх кінематографів та підприємств фото-кіно-промисловості Всеукраїнському фото-кіно Управлінню. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166 Оп.2. Спр. 776. Арк. 10.

⁷ Доповідна записка в справі експорту української кінопродукції. *ЦДАВО України*. Ф. 166 Оп.6. Спр. 1487. Арк. 105.

⁸ Кертес «Кіно-виробництво РСФРР та ВУФКУ». *Кіно*. 1926. №10. С.1.

⁹ Миславський В. Історія Українського кіно 1896-1930 Факти і документи : монографія: [в 2-х т.]. Харків : Дім Реклами, 2018. С. 351.

¹⁰ Брюховецька Л. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ : спроба реконструкції / Кінематографічні студії. Випуск восьмий. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2018. С. 157.

що вироблені ВУФКУ, були : «Два дні» режисера Г. Стабового (у Нью-Йорку «Совкіно» видало його за свій), «Проданий апетит» режисера М. Охлопкова, «Весна» режисера М. Кауфмана та ін. Протести проти таких дій «Совкіно» публікувалися на сторінках журналу «Кіно». Автор статті «Вельми дивні випадки» іронічно зауважував щодо «Двох днів» Г. Стабового: «Газета «Таґ», як і автор рецензії, знають, очевидячки, за існування на земній кулі Союзної Радянської Республіки, що має офіційну назву УСРР, інакше рецензент не згадував би про «українського пана», що нібито фігурує у фільмові»¹.

Про бойкот картин українського виробництва з боку «Совкіно», про який пише Л. Брюховецька, знаходимо підтвердження і в низці архівних документів. Зокрема в доповіді ревізійної комісії про стан ВУФКУ вказується, що за 1925–1926 роки і перше півріччя 1926–1927 року до РСФРР не було продано жодної картини власного виробництва, а тільки 4 зарубіжних². У матеріалах, підготованих до Всеукраїнської партійної наради з питань кіно наприкінці 1927 року, зазначається, що блокада ВУФКУ з боку інших радянських кіноорганізацій призводить до того, що виробництво ВУФКУ зазнає серйозних збитків. «Україна становить лише 20 % прокатної території Союзу, отже, наші картини не використовувалися на 80 % союзної території. Тому ВУФКУ, крім безпосередніх збитків від виробництва та надзвичайної дорожнечі картин, примушено було тримати на полицях картини мільйонної вартості замість готівки, що її ВУФКУ могло дати експлуатування своїх картин про всій території Союзу»³.

Варто додати, що і після надання ВУФКУ фільмів власного виробництва до прокату іншим кіноорганізаціям, зокрема «Совкіно», дочекатися поки вони дійсно в той прокат потраплять, було вкрай важко. ВУФКУ звітував про це ЦК КП(б)У в 1930 році: «В той час, коли ми вчасно випускаємо на ринок продукцію кіноорганізацій, наша продукція щодо темпу виходу на ринок запізнюється по РСФРР мінімум на пів-року, а то й на рік»⁴. Такі гальмівні дії з боку «Совкіно» призводили до зниження якісної вартості фільмів і завдавали збитків ВУФКУ.

Під час головування у ВУФКУ З. Хелмна (1924–1927 роки), який був наполегливим і

принциповим адміністратором, спостерігалось активне відстоювання своєї позиції, яку керівництво ВУФКУ зайняло, коли російські кіноорганізації хотіли продавати свої фільми УСРР дорожче, а фільми ВУФКУ купувати дешевше⁵. У своєму дослідженні Л. Брюховецька наводить точку зору керівника ВУФКУ, посиляючись на інтерв'ю, яке той дав виданню «Театральний тиждень» у 1926 році. У ньому З. Хелмно стверджував, що «Совкіно» розглядає ВУФКУ як свого конкурента і прагне поглинути українську кіноорганізацію. На той час справи у ВУФКУ йшли добре, чого не можна було сказати про «Совкіно». «Для всіх повинно бути ясно, що робота ВУФКУ у всіх галузях йде вперед, тоді як "Совкіно" не впоралося ні з жодною з поставлених задач. Так як "Совкіно" не вдається з'їсти ВУФКУ, воно прагне діяти шляхом бойкоту. Не купує наших картин, вимагає за свої багато грошей»⁶. З. Хелмно вбачав вихід у створенні спеціального комітету, який би регулював ціни на картини радянського виробництва, про що він і сказав в інтерв'ю.

Згадки про цю ідею З. Хелмна містяться ще в одному джерелі. У Центральному державному архіві вищих органів влади України нам вдалося відшукати доповідну записку від ВУФКУ до РНК УСРР⁷, у якій мова йде саме про нерівноправні стосунки із «Совкіно». Документ раніше опублікованим не був, його дані вводяться в науковий обіг вперше. Записка доповнена низкою таблиць, які свідчать на користь того, що українська кіноорганізація, зі свого боку, не чинила спротиву на шляху до налагодження співпраці, тоді як «Совкіно» робило все можливе аби ВУФКУ знаходилося у процесі стагнації. Саме через цю незмінну позицію «Совкіно» ситуація їхніх взаємин продовжувала залишатися проблемною, а для ВУФКУ налагодження стосунків із «Совкіно» прирівнювалося до вирішення питання щодо збуту продукції на союзний ринок.

У доповідній записці повідомлялося, що ВУФКУ має 33 нереалізовані картини власного виробництва на суму 1 840 000 карбованців і з них жодна ще не побачила екранів РСФРР, а лише деякі вдалося продати до БСРР, АзСРР та Узбекистану⁸. «А між

¹ Брюховецька Л. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ : спроба реконструкції / Кінематографічні студії. Випуск восьмий. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2018. С. 163.

² Доповідь про підсумки роботи Рев. Ком. НКО по ВУФКУ. ЦДАВО України. Ф. 166 Оп.6. Спр. 1489. Арк. 21.

³ Матеріали до Всеукраїнської парт. кіно-наради. ЦДАВО України. Ф. 166 Оп.6. Спр. 1489. Арк. 78.

⁴ Доповідна записка до ЦК КП(б)У про роботу ВУФКУ. ЦДАВО України. Ф. 539. Оп.7. Спр. 1180. Арк. 13.

⁵ Брюховецька Л. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ : спроба реконструкції / Кінематографічні студії. Випуск восьмий. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2018. С. 423.

⁶ Брюховецька Л. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ : спроба реконструкції / Кінематографічні студії. Випуск восьмий. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2018. С. 423.

⁷ Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746.

⁸ Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746. Арк. 1.

тим, – зазначав З. Хелмно, – картини ВУФКУ з боку якості не нижче і навіть здебільшого значно перевищують кінопродукцію РСФРР та інших радянських республік»¹.

Документ спростовує тезу «Совкіно» щодо відмови ВУФКУ від купівлі радянських фільмів, яка була розповсюджена серед громадськості. Саме тому, як зазначали в «Совкіно», останнє так негативно відносилось до купівлі українських фільмів. З. Хелмно пояснював, що це твердження не витримує критики, доводячи це статистичними даними, де показувалося, що за останні 3 роки (від 1924 до 1927 року) ВУФКУ купило для УСРР 111 картин радянського виробництва, з яких 98 припадає на РСФРР². За той же час РСФРР придбало у ВУФКУ 12 картин старих випусків і ті – до утворення «Совкіно». Тобто, за весь час свого існування «Совкіно» не закупило у ВУФКУ жодного фільму³.

На думку керівництва ВУФКУ, «Совкіно» такими діями вигідно для себе використовувало свій статус монополіста прокату РСФРР (який складав на той час 67 % загальносоюзного, частка ж УСРР не перевищувала 20 %)»⁴ і намагалося таким шляхом примусити ВУФКУ на систему спільного перепрокату. Звісно, такий варіант ВУФКУ не влаштовував, адже в такому разі з двох організацій лише одна зацікавлена в якісному прокаті картини – та, яка її виробила. Тому для ВУФКУ це було абсолютно невигідно, враховуючи те, що РСФРР мала монополні права прокату в окремих республіках. ВУФКУ апелювало до логічних аргументів, наголошуючи на тому, що кожна кіноорганізація буде, перш за все, використовувати власні картини і лише у випадку їх закінчення, пускати в хід чужі. І це була не лише теорія. У документі аргументовано наводився конкретний випадок. «Наприкінці 1925 року ВУФКУ, всупереч своїй принциповій позиції в цій справі, передало до «Совкіно» на спільну експлуатацію 4 картини свого виробництва, а саме: обидві серії "Укразії", "Марійку", "Димовку" і "Лісового звіра". За цілий рік демонстрування цих картин в РСФРР ВУФКУ не тільки не виправдало тієї частини собівартості виробу їх, що становить для РСФРР 67 %, але навіть не повернуло собі вартості копій, фото та рекламного матеріалу. Цей факт яскраво свідчить за те, до яких загрозливих наслідків могла б призвести для української кіно-промисловості система

спільного прокату, коли б вона продовжувалась і надалі»⁵.

Керівництво ВУФКУ вважало, що і взаємний обмін не є вигідним для УСРР, і не без підстав. Адже, перш за все, для цього необхідна якісна рівноцінність картин, і кількість їх у «Совкіно» повинна на третину постійно перевищувати наявну кількість картин ВУФКУ. У доповідній записці повідомлялося, що «Совкіно» має 30 картин, тоді як ВУФКУ – 33. «А коли ж ще мати на увазі безупинний зріст українського виробництва і одночасний затриманий темп виробництва РСФРР, що спостерігається за останнього часу, то неможливість взаємного обміну між ВУФКУ та "Совкіно" стане ще більш очевидною», – підсумовував З. Хелмно⁶.

Для усунення «ненормальності у взаєминах» та просунення української продукції на союзний ринок ВУФКУ пропонувало зупинитися виключно на взаємній купівлі-продажу картин. А можливий суб'єктивний підхід сторін до питання оцінювання своєї продукції, на думку керівництва ВУФКУ, можна уникнути внаслідок створення при комісаріаті торгівлі комісії, яка б займалася постійним регулюванням цін на радянські картини⁷. Така непохитна позиція керівника ВУФКУ З. Хелмна у відстоюванні інтересів українського кіновиробництва не могла позначитися добре на його кар'єрі, тому в 1927 році на посаду голови Правління ВУФКУ було призначено іншу людину, більш зговорливу – О. Шуба.

У матеріалах, підготованих до Всеукраїнської партійної наради наприкінці 1927 року, знаходимо, що схилити ВУФКУ до взаємного обміну картин таки вдалося. У документі сказано, що наразі блокаду ліквідовано й налагоджено нормальні взаємини з усіма радянськими кіноорганізаціями на основі купівлі-продажу. Що ж до ситуації із «Совкіно», то в основу їх взаємо-відносин покладено принцип еквівалентного обміну: картини, які залишаються вільними в тій чи іншій стороні, переходять до другої в односторонній прокат. Постанова РНК РСФРР про взаємний перепрокат фільмів була опублікована у травні 1927 року⁸. У договорі обмін прописувався пропорційно 10:3, тобто за кожні 10 картин «Совкіно» ВУФКУ повинно було передавати 3 свої⁹. О. Шуб у справах справедливої торгівлі із «Совкіно»

¹ Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746. Арк. 1.

² Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746. Арк. 1а.

³ Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746. Арк. 1а.

⁴ Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746. Арк. 1а.

⁵ Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746. Арк. 2.

⁶ Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746. Арк. 2а.

⁷ Доповідна записка в справі щодо взаємин між ВУФКУ та Совкіно. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.7. Спр. 746. Арк. 3.

⁸ Выписка из протокола № 29 заседания Совета Народных Комиссаров РСФСР от 20-го мая 1927 года. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп.6. Спр. 1492. Арк. 10.

⁹ Договор. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп.6. Спр. 1492. Арк. 31.

не відзначався неухильністю позицій попереднього керівника З. Хелмна.

У цьому контексті важливо підкреслити, що обмін був нерівним. Наведемо статистичні дані: «За однією угодою з "Совкіно" ВУФКУ обміняло 9 картин на 30, такий же обмін 9 картин на 30 зроблено й за другою угодою, при чому за останньою угодою "Совкіно" здало нам в прокат весь запас своїх картин, навіть ті, що перебувають ще у процесі виробництва. "Совкіно" запаси картин вже не має, а у нас після останнього обміну залишилось ще 18 картин та 16 перебуває в процесі виробництва»¹. У цитованому нами документі прямо сказано про довгу боротьбу між двома кіноорганізаціями, яку необхідно замінити співробітництвом і не без допомоги центральних партійних органів². Причому можна впевнено стверджувати, що ВУФКУ було налаштоване на цю співпрацю з самого початку, чого не можна сказати про «Совкіно», яке відверто ігнорувало ці прагнення.

Варто зазначити, що, починаючи з 1927 року, партійне керівництво послідовно вживає заходів з обмеження самостійного функціонування союзних кіноорганізацій. Поведінка «Совкіно» є лише маленьким віддзеркаленням тієї загрози, яка нависла над усіма національними кіноорганізаціями і над ВУФКУ зокрема. Адже серед усіх союзних республік серйозних успіхів у виробництві фільмів вдалося досягти саме ВУФКУ. Це коштувало значних зусиль, тому легко здаватися у цій боротьбі ні сама організація, ні НКО не збиралися. У 1927 році капітал «Совкіно» оцінювався у 13,4 млн рублів, а капітал ВУФКУ – в 7 млн рублів, у той час як територія, на яку поширювалися повноваження ВУФКУ, була в 3 рази меншою, ніж та, на якій діяло «Совкіно»³. Українська та російська кіноорганізації контролювали 91,1 % усього радянського прокату: 69,2 % - «Совкіно», 21,9 % - ВУФКУ⁴. Ці дані свідчать про неабияку успішність та організованість роботи ВУФКУ. Недарма журнал «Советский экран» писав про ВУФКУ як про «найпродуктивнішу організацію на теренах СРСР»⁵. Звісно, що такі результати не могли лишитися непоміченими «Совкіно». ВУФКУ було справжнім конкурентом, до того ж і незалежним, адже на тери-

торію УСРР повноваження «Совкіно» не поширювалися. Така ситуація не могла тривати довгий час.

У ВУФКУ одразу зрозуміли наміри центру підпорядкувати собі союзні кінематографії, тому одразу ж почали чинити опір такій політиці. Дослідниця Я. Примаченко наголошує саме на антиколоніальному характері цього протистояння⁶.

У грудні 1927 року на Першій Всесоюзній нараді підняли питання вилучення кіно із відання органів народної освіти і передання до Вищої ради народного господарства (ВРНГ) а також утворення єдиного центру, що об'єднуватиме радянську кінематографію. Для національного кіно ці заходи означали втрату автономії. Тож українська делегація разом із білоруською висловилися проти цієї ідеї і ще на кілька років відтягнули це неминуче підпорядкування.

На сторінках журналу «Кіно» у листопаді 1927 року вийшла стаття тогочасного керівника ВУФКУ О. Шуба під назвою «Справи кіно: (до Всесоюзної парт-кіно-наради)». Її автор пояснював свою позицію щодо об'єднання всіх національних кіноорганізацій та їх підпорядкування єдиному керівництву. Такий крок, на думку О. Шуба, був хибним, тому що неодмінно призвів би до гегемонії однієї кіноорганізації над усіма іншими⁷. Незабаром кінопреса опублікувала ще одну статтю О. Шуба «Шкідлива постанова», у якій він характеризував таке рішення наради не інакше як «затирання національного обличчя кіно в кожній окремій радянській республіці»⁸.

Невдовзі після того, у січні 1928 року, ЦК КП(б)У організував Всеукраїнську партійну кінонараду, на якій М. Скрипник виголосив протест проти подібних постанов. Доповідь наркома освіти була надрукована в журналі «Кіно». На тій нараді ним було виголошено кілька тез, які полягали в тому, що в разі передачі кіно до ВРНГ, воно перетвориться виключно у комерційну організацію. «На мою думку, нашій нараді треба з усією рішучістю висловитись проти цієї хибної, невірної і шкідливої лінії»⁹, – такою була його позиція. Апелював нарком освіти до того, що кіно є складовою частиною нової соціалістичної української національної ку-

¹ Матеріали до Всеукраїнської парт кіно-наради. ЦДАВО України. Ф. 166 Оп.6. Спр. 1489. Арк. 78.

² Матеріали до Всеукраїнської парт кіно-наради. ЦДАВО України. Ф. 166 Оп.6. Спр. 1489. Арк. 78.

³ Nebesio Bohdan Y. Competition from Ukraine: VUFKU and the Soviet Film Industry in the 1920s. *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2009. № 29.2. Р. 166.

⁴ Nebesio Bohdan Y. Competition from Ukraine: VUFKU and the Soviet Film Industry in the 1920s. *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2009. № 29.2. Р. 166.

⁵ Брюховецька Л.І. Кіномистецтво: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Логос, 2011. С.345.

⁶ Примаченко Я. Діячі літератури та мистецтва в полі зору диктатури. *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928): колективна монографія в 2 т.* Т. 2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 105.

⁷ Шуб О. Справи кіно: (до Всесоюзної парт-кіно-наради). *Кіно*. 1927. № 21/22. С. 1.

⁸ Шуб О. Шкідлива постанова. *Кіно*. 1928. № 1 (37). С. 1.

⁹ Скрипник М. Підсумки і перспективи розвитку української кінематографії. Доповідь на Всеукраїнській партійній нараді. *Кіно*. 1928. № 2 (38). С.3.

льтури. Тому, за його словами, треба стати на захист українського культурного розвитку¹.

Директор Ялтинської кінофабрики С. Орелович теж написав нотатку до журналу «Кіно», де він висловлював свої думки з приводу рішень партійної наради при ЦК КП(б)У, яка засуджувала рішення Всесоюзної наради. С. Орелович підкреслював, що кроки до переходу кінопромисловості у відання ВРНГ намітилися задовго до обговорюваної наради. «Тенденція знищення української кінематографії, що вже зараз відобрає велику роль в розвитку української культури і не меншу роль в розвитку всієї радянської кінематографії, обережно, але настирливо помічалися як у виступах окремих діячів, так і в статтях деяких російських часописів. Товариш М. Скрипник зауважив ту ж тенденцію і в критичі наших українських фільмів у РСФРР, які іноді зустрічають там, незалежно від своєї якості, далеко не теплу зустріч»². За словами С. Ореловича, нарада одноголосно засудила спроби знищити таку величезну культурно-національну базу українського кіновиробництва.

У контексті цих подій, у березні 1928 року, керівництво ВУФКУ було змінено. На посаду голови Правління замість О. Шуба призначили І. Воробйова, хоч це особливо на вплинуло на становище кіноорганізації. ВУФКУ вже під його керівництвом у листі до Президії кінокомітету називало ідею обслуговування різних культурних потреб республік шляхом створення єдиного прокатного центру утопічною³. Такі наміри, на думку ВУФКУ, спричинили б не розвиток національних культур, а їх занепад. РНК УСРР у листі до РНК СРСР просила відхилити проєкт створення організації всесоюзного об'єднання кінематографії⁴. ЦК КП(б)У в доповідній записці до ЦК ВКП(б) наголошував, що така дія неодмінно нанесла б колосальні збитки справі культурної розбудови в Україні⁵, додаючи також, що півтора роки тому західноукраїнські газети «зловтішалися з приводу того, що українська кінематографія буде підкорятися Москві»⁶.

У березні 1928 року скликали чергову всесоюзну партійну нараду з кінематографії при ЦК ВКП(б), яка відбувалася з 15 по 21 березня у Москві. Саме її рішення стали де в чому виріша-

льними у подальшому розвитку радянського кіно. Мова йшла про посилення партійного керівництва над кіногалуззю, збільшення кількості кадрів, розширення кіномережі та збільшення тиражу фільмів. Різно критикувалося «Совкіно» з його продукцією, яка, згідно із заявами, на 16 % була доброю, а на 84 % - повним непотребом⁷. Щодо підпорядкування кіно ВРНГ, то делегати національних кіновиробництв знову висловилися проти. Варто наголосити на кількості учасників, яка була доволі масштабною – 200 делегатів. Серед запрошених до президії були: С. Косіор, М. Скрипник, К. Шведчиков, Н. Крупська та ін. Щоправда, як підкреслив виступаючий М. Скрипник, серед цих 200 людей присутніх є тільки 2 режисери та 1 сценарист⁸. Такий вражаюче низький показник представленості на заході всесоюзного масштабу людей, які безпосередньо були причетними до створення фільмів, свідчить про те, що кіно для союзнного керівництва було явищем далеко не творчим, а суто політичним. А тому режисери чи сценаристи не мали прерогативи брати участь у вирішенні важливих питань, пов'язаних зі сферою, у якій вони працювали.

У резолюції наради при агітпропі ЦК КП(б)У, опублікованій 1928 року на шпальтах «Кіно», яка була присвячена обговоренню тематичного плану на 1928–1929 роки, чітко окреслюються доцентрові тенденції. Цікавим рішенням наради було доручення ВУФКУ узгодження свого тематичного плану із «Совкіно», щоб попередити виникнення «можливого паралелізму в роботі»⁹. Як виявилось пізніше, так званого «паралелізму» уникнути не вдалося. Для прикладу наведемо ситуацію, яка сталася влітку 1930 року. Київська кінофабрика повідомляла Правління ВУФКУ про те, що режисер М. Капчинський виїхав зі знімальною групою в Асканію Нову знімати фільми «Перлина степу» та «Чаплі». У той же час, як виявилось, аналогічні зйомки там зібралося провадити і «Совкіно», а «директор пітомника, який запродав свій сценарій «Совкіно», з дня на день чекаючи приїзду експедиції з Москви, не оказує належної допомоги нашій групі»¹⁰. Директор кінофабрики С. Орелович підкреслював факт звернення до «Совкіно» із запереченням проти зйомок і прохав Правління ВУФКУ вжити заходів задля припинення даної постановки.

Проте дана резолюція не є свідченням того, що на республіканському рівні відсічі спробам централізації були відсутні. Колегія Народного

¹ Скрипник М. Підсумки і перспективи розвитку української кінематографії. Доповідь на Всеукраїнській партійній нараді. *Кіно*. 1928. № 2 (38). С. 3.

² Орелович С. Деякі підсумки кіно наради. *Кіно*. 1928. № 3. С. 1.

³ В Президиум кино-комитета. Копия. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 8605. Арк. 54.

⁴ В Совет Народных Комиссаров Союза ССР. *ЦДАВО України*. Ф. 166 Оп. 6. Спр. 8605. Арк. 47.

⁵ Докладная записка. *ЦДАВО України*. Ф. 166 Оп. 6. Спр. 8605. Арк. 53.

⁶ Докладная записка. *ЦДАВО України*. Ф. 166 Оп. 6. Спр. 8605. Арк. 53.

⁷ К.Н. Блокнот партнаради. *Кіно*. 1928. № 5. С. 2.

⁸ К.Н. Блокнот партнаради. *Кіно*. 1928. № 5. С. 2.

⁹ Про тематичний план. Резолюція наради при агітпропі ЦК КП(б)У. *Кіно*. 1928. № 10. С. 16.

¹⁰ До правління ВУФКУ. *ЦДАВО України*. Ф. 1238 Оп. 1. Спр. 173. Арк. 672.

комісаріату робітничо-селянської інспекції УСРР у червні 1929 року постановила таке: «Беручи на увагу, що в колах РСФСР існують тенденції до об'єднання кіновиробництва окремих республік у всесоюзну кіно-організацію, підлеглу ВРНГ, що такі тенденції не ураховують ролі кінематографії як неодмінної частини в розвитку радянської культури окремих частин СРСР і не відповідають лінії партії в справах нацполітики, висловитися проти організації всесоюзного кіно-тресту та визнати за потрібне, щоб і надалі керування справами кіно належало до НКОсвіти»¹.

Уся ця ситуація викликала занепокоєння керівників українського кіно. Нарком освіти М. Скрипник разом із головою правління ВУФКУ, новопризначеним І. Воробйовим, 5 вересня 1929 року надіслали спільного листа до ЦК КП(б)У, де висловлювали свій протест проти централізації. «Занедбати значення кіна як чинника національно-культурного будівництва, це значить гальмувати справу розвитку національних культур, а розвиток їх засобами всіляких синдикатів підмінити участь широких трудящих мас у цій справі канцелярсько-бюрократичним «плянуванням» та заходами непотрібних і зайвих організаційних надбудов. Адже централізоване будівництво національних культур виключає, або зменшує, у всякім разі, ініціативу широких мас різних національностей у цій справі. Таким чином, проект синдикування радянського кіна перечить, насамперед, основним принципам будівництва радянської культури. Господарчий же ефект од такої реформи, коли її уважно розглянути, – ніякий»². Окрім того, М. Скрипник із І. Воробйовим, відстоюючи свою позицію, наводили конкретні приклади стосовно «Совкіно» та його хиб у прокатній політиці. У той час, коли ВУФКУ на території УСРР, за їхніми словами, не зустрічає принципових заперечень з приводу прокатної політики, «Совкіно», обслуговуючи централізованим прокатним апаратом численні республіки РСФРР, викликає великі скарги та невдоволення від цих республік³. «Замість того, щоб переглянути й виправити прокатну політику "Совкіно", висувають проект ще більш централізованого, відірваного від реальних потреб різних республік та їхнього кінематографічного виробництва прокату, що може спричинитися до ще більших схиблень у прокатній роботі радянського кіна. Об'єктивність же у роботі Всесоюзного Синдикату також нічим не гарантована. В той час, коли ВУФКУ й "Совкіно" посідають 90 %

всього союзного прокату й 75 % всієї союзної кіно-продукції, вони не матимуть рівних своїй питомій вазі в радянській кінематографії прав на керування політикою Всесоюзного синдикату»⁴. Таким чином, за словами українського керівництва, така централізація завдала б удару дрібнішим національним республікам, а більші національні кіноорганізації, тобто ВУФКУ і «Совкіно», не матимуть стимулів для свого подальшого розвитку.

ВУФКУ разом із НКО виносили на розгляд ЦК КП(б)У свій план покращення стану в кінематографії. Судячи з листа, він полягав у більшій децентралізації прокатної роботи кіноорганізацій, уважному критичному розгляді і перевірці роботи «Совкіно», як організації, яка викликає найбільше скарги та невдоволення з боку громадськості⁵. ВУФКУ разом із НКО просили ЦК КП(б)У якнайшвидше розглянути це питання та ухвалити щодо нього відповідну постанову. На ці клопотання належної уваги не звернули.

У 1929 році, згідно з постановою РНК СРСР, був утворений Всесоюзний Кінокомітет для регулювання справ кінематографії й фото. Нарком освіти М. Скрипник разом із І. Воробйовим знову звернулися з цього приводу до Політбюро ЦК КП(б)У⁶, підкреслюючи, що функції цього комітету при РНК СРСР повинні бути обмежені лише питаннями, пов'язаними зі сприянням розвитку кіно, і ні в якому разі комітет не має права втручатися у внутрішні організаційні справи республіканських кіноорганізацій. Натомість, як видно із доповідної записки, склад цього кінокомітету, затверджений РНК СРСР, не відповідав інтересам національних республік. Із загальної кількості членів комітету, а це була 31 особа, на союзні республіки припадало лише 4 представники, тоді як вся решта – 27 осіб, були представниками РСФРР. Причому, з них 7 осіб – це представники безпосередньо від кінематографічних організацій, а 20 осіб – від політичних, літературних, громадських та інших організацій РСФРР⁷. «Досить навести такий приклад, що від Управлінь мистецтва Наркоматів Освіти Союзних Республік до складу Кінокомітету введено лише одного т. Свідерського, який не є (і ні в якому разі не може бути), як формально, так і по-суті, представником від союзних республік, оскільки це є людина, яка провадить вперто певну лінію на підпорядкування

¹ Постанова колегії НК РСІ УСРР про наслідки обслідування кінофікації України та діяльності «ВУФКУ». ЦДАВО України. Ф. 539 Оп.7. Спр. 1180. Арк. 17.

² ЦК КП(б)У ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2995. Арк. 14.

³ ЦК КП(б)У ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2995. Арк. 14.

⁴ ЦК КП(б)У ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2995. Арк. 14.

⁵ ЦК КП(б)У ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2995. Арк. 15.

⁶ До Політбюро ЦК КП(б)У. Доповідна записка. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2995. Арк. 26.

⁷ До Політбюро ЦК КП(б)У. Доповідна записка. ЦДАГО України (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2995. Арк. 26.

російському мистецтву національної культури інших радянських республік. Так само, не зважаючи на те, що українська кінематографія посідає друге місце серед інших кіно-організацій Радянського Союзу, до складу Кіно-Комітету від України введено лише одного представника. Отже, українські літературні, мистецькі, громадські й інші організації цілком позбавлені будь-якої змоги брати участь в роботі цього Комітету»¹. У зв'язку з таким станом речей М. Скрипник звертався до Політбюро ЦК КП(б)У з проханням з'ясувати із ЦК ВКП(б) питання визначення точних функцій комітету та запобігти його втручання у внутрішні справи республіканських кіноорганізацій. Звісно, серед клопотань було і розширення складу комітету представниками від інших республік.

На сторінках журналу «Кіно», який був голосом ВУФКУ у пресі, заступник голови Правління ВУФКУ З. Сідерський у статті «Штучний синдикат» акцентував увагу громадськості на тому, що кіноорганізації національних республік є наймогутнішими чинниками, які сприяють національній культурі. «Де-хто на сторінках нашої преси договорився навіть до того, що через утворення синдикату треба прибрати до рук ці «дрібні» національні кіноорганізації, щоб вони економічно залежали від більш міцних. Невже особи, що додумались до цих «цінних» висновків, не розуміють, що кіновиробнича одиниця в національній радянській республіці це не лише підприємство, але й важлива культурна установа?»². З. Сідерський називав «безумством» руйнування тих досягнень, які досягнуті національними республіками в кіногалузі. «Утворення ж цього штучного синдикату безперечно зведе на нівець ті досягнення, що їх мають національні радянські республіки що-до зростання свого кіно-мистецтва», – запевняв він³.

Незважаючи на активний протест, «штучний синдикат» таки утворили. Кремлівська постанова РНК СРСР «Про створення Всесоюзного Об'єднання по кіно-фото-промисловості» була прийнята 13 лютого 1930 року. Згідно з постановою у відання новоутвореного Всесоюзного об'єднання в системі ВРНГ переходили всі організації з виробництва кінокартин, їх прокату та експлуатації⁴. Тобто, даний документ засвідчує втрату автономії у справах кіно всіх союзних республік. Автономний період ВУФКУ, який три-

вав з перших днів існування кіноорганізації, закінчився у 1930 році. Також у віданні Ради при Об'єднанні⁵ відтепер мала перебувати робота та затвердження планів виробництва картин національної тематики, а також сприяння підготовці національних кадрів для кіно. Тобто, втрачалось право на самовизначення не лише в адміністративних справах, а і в творчих також.

За день до виходу постанови РНК СРСР про утворення Всесоюзного об'єднання, 12 лютого 1930 року, нарком освіти М. Скрипник та керівник ВУФКУ І. Воробйов знову надіслали листа до політбюро ЦК КП(б)У. Вони розуміли, що ніяк не зможуть вплинути на рішення об'єднання кіногалузі, тому закликів цього не робити вже не було. Натомість у документі читаємо таке: «Отже, слід залишити таку форму будівництва кінематографії, яка цілковито забезпечувала б розвиток кіно, як невід'ємної частини культурного і національного будівництва, що є на сьогодні, а саме виробництво й монополію проката в республіканських кіно-організаціях, а всесоюзне планування тематики, особливо по лінії культур фільмів, регулювання прокатом, введення стандартів у технічні засоби виробництва, залишити у віданні Всесоюзного Кіно-комітету при РНК Союзу. З приводу цього просимо П.Б. ухвалити відповідну постанову»⁶.

ЦК КП(б)У в березні 1930 року все ще продовжував протестувати, хоча і у м'якій формі. На користь цього твердження свідчить лист до ЦК ВКП(б) від 16 березня 1930 року, у якому говорилося про те, що постанова політбюро щодо забезпечення національно-культурних інтересів союзних республік, після створення Всесоюзного кінооб'єднання, не дотримується. «Той тип Всесоюзного кінооб'єднання, який намічено, так централізує цю справу, що зовсім забирає у республік цю важливу для них культурну справу», – говорить у листі⁷. Тому, за словами ЦК КП(б)У, з таким станом речей він змиритися не може, наголошуючи, що виступати проти повної централізації у питаннях виробництва кіно та апаратури не доводиться, чого не можна сказати про повну ліквідацію республіканських організацій. Тут висловлювався цілковитий протест. ЦК КП(б)У апелював до того, що виробництво картин не є простим процесом, адже у ньому

¹ До Політбюро ЦК КП(б)У. Доповідна записка. ЦДАГО України (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2995. Арк. 26.

² Сідерський З. Штучний синдикат. *Кіно*. 1928. № 2. С. 1.

³ Сідерський З. Штучний синдикат. *Кіно*. 1928. № 2. С. 1.

⁴ Постановление Совета Народных Комиссаров Союза ССР «О создании Общесоюзного Объединения по кино-фото-промышленности. ЦДАГО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп.б. Спр. 8605. Арк. 77.

⁵ Постановление Совета труда и обороны. Основные положения Устава Общесоюзного объединения кино-фотопромышленности. Копия. ЦДАГО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп.б. Спр. 8605. Арк. 92.

⁶ До ЦК КП(б)У (Політбюро). ЦДАГО України (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3112. Арк. 18.

⁷ В Политбюро ЦК ВКП(б). ЦДАГО України (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3112. Арк. 11.

здіяні різного типу люди, починаючи від режисерів з акторами і закінчуючи письменниками та критиками. Як відомо, одним із найбільших досягнень у проведенні національної політики є підготовка цих кадрів, у якій ВУФКУ зіграло величезну роль. «Тепер це все очевидно думають робити в Москві. Звісно, Москва від цього нічого не втратить, але національні республіки втрачуть дуже багато»¹. ЦК КП(б)У пропонував ЦК ВКП(б) залишити ВУФКУ в незмінному вигляді, як організацію з виробництва фільмів, регулювання та експлуатації сітки кінотеатрів із повним підпорядкуванням новоутворених об'єднаних організацій в Москві. «Ми не можемо собі уявити, як це кіно-об'єднання буде вести роботу будівництва кіно із Москви, без нас. Нам здається, що централізація заходить до безглуздості далеко. Так не повинно бути. Інтереси виробництва картин, на нашу думку, не вимагають повної ліквідації республіканських кіноорганізацій. Забезпечення інтересів культурного розвитку національних республік є дуже важливою умовою розвитку кіно»². ЦК КП(б)У також прохало ЦК ВКП(б) запитати думку з цього приводу у партійних органів інших республік.

Аналогічні тези знаходимо в проекті статуту, який надала УСРР, пропонуючи залишити у віданні кіноорганізацій союзних республік: виробництво фільмів, підготовку кадрів для виробництва, монополію прокату, організацію та управління кіносіткою, експлуатацію кінотеатрів, художньо-ідеологічне керівництво кіновиробництвом. Натомість Всесоюзному об'єднанню передати такі повноваження: планування і технічне керівництво виробництвом, планування та реалізація будівництва через кіноорганізації союзних республік, забезпечення сировиною та матеріально-технічною базою, експортно-імпорتنі операції, керівництво підготовкою кадрів та їх розподіл³. Зрозуміло, що такий проєкт не міг бути реалізований, адже в такому разі Всесоюзне об'єднання було б обслуговуючою організацією національних республік, що ніяк не входило до планів союзного партійного керівництва, націленого на жорстку централізацію кіногалузі.

Правління «Союзкіно» 6 червня 1930 року в телеграмі до ВУФКУ повідомляло про те, що ВУФКУ має видати наказ про припинення самостійного існування кіноорганізації та її передачу

до складу «Союзкіно» як тресту з виробництва, експлуатації та прокату фільмів «Українкіно»⁴.

Справа з прокатом не одразу була вирішена, формально ще деякий час республіки могли здійснювати прокатні операції. Згідно з постановою Ради праці та оборони (РПО) від 11 травня 1930 року⁵, прокат фільмів на територіях УСРР, БСРР, ЗСФРР та Середньої Азії повинен був здійснюватися через відповідні кінотрести загальносоюзного значення, які входять в Об'єднання. Отже, прокатні операції відтепер замість окремих союзних республік мали право здійснювати загальносоюзні організації, об'єднані «Союзкіно» при ВРНГ СРСР. За кінотрестом загальносоюзного значення на території УСРР, окрім функцій прокату та експлуатації фільмів, були збережені виробничі функції та підпорядковані Київська та Одеська кінофабрики⁶. Усі інші державні кінофабрики ввійшли безпосередньо до складу Об'єднання⁷.

У серпні 1930 року ВРНГ звернулася до РНК СРСР з проханням винести необхідну постанову щодо прокату. ВРНГ наголошувало на тому, що державну монополію прокату тепер треба закріпити за Союзом, а здійснення її передати об'єднанню «Союзкіно». Така плутанина, на думку ВРНГ, неодмінно призвела б до ускладнень між «Союзкіно» як фактичним організатором прокатних операцій та окремими республіками як носіями формального права прокатної монополії⁸.

Діяльність «Союзкіно» не вирізнялася виваженістю та була погано організованою. У зв'язку з тим, що найменші дрібниці треба було узгоджувати та затверджувати в Москві, це значно гальмувало кінопроцес. Дослідниця О. Кузюк зазначає, що «Союзкіно» фізично не справлялося із вирішенням усіх питань, які воно на себе перебрало. Серед причин цього вона виокремила такі: низький рівень кваліфікованості деяких працівників всесоюзного

⁴ Председателю Правления Всеукраинского фото-кино управления ВУФКУ. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1238. Оп.1. Спр. 199. Арк. 700.

⁵ Постановление Совета труда и обороны. Основные положения Устава Общесоюзного объединения кино-фотопромышленности. Копия. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп.6. Спр. 8605. Арк. 92.

⁶ Постановление Совета труда и обороны. Основные положения Устава Общесоюзного объединения кино-фотопромышленности. Копия. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп.6. Спр. 8605. Арк. 92.

⁷ Доповідна записка до ЦК КП(б)У. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5306. Арк. 15.

⁸ В Совет Народных Комиссаров С.С.С.Р. По вопросу в издании союзного закона по монополии кино-проката. Копия. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп.6. Спр. 8600. Арк. 133.

¹ В Политбюро ЦК ВКП(б). *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3112. Арк. 12.

² В Политбюро ЦК ВКП(б). *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3112. Арк. 12.

³ Проєкт. *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3112. Арк. 15.

об'єднання, бюрократизацію його апарату, відсутність досвіду у вирішенні різнопланових завдань з відмінними національними рисами¹.

Як республіканський керуючий орган в листопаді 1930 року на базі ВУФКУ створили український трест кінопромисловості «Україн-фільм», який підпорядковувався безпосередньо вже «Союзкіно». Поява «Союзкіно» була прямим порушенням Конституції СРСР 1924 року, яка гарантувала повну самостійність у культурному плані. Тому не дивним є те, що відносини між українським трестом і всесоюзним об'єднанням були далеко не простими. З листа секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора до ЦК ВКП(б)² відомо, що «Союзкіно» без узгодження і навіть попереднього сповіщення українських республіканських органів вилучило із видання «Українфільму» механічні заводи в Одесі, фотофабрики в Києві, Харківську фабрику кінохроніки, підпорядкувавши ці підприємства своєму керівництву. Також спеціальною постановою «Союзкіно» заборонило «Українфільму» мати будь-які стосунки з українськими організаціями щодо виробництва техфільмів, передавши цю справу утвореному всесоюзному тресту «Техфільм». На фабриках «Українфільму», таким чином, лишилося лише часткове виробництво техфільмів без втручання до їх тематики.

У доповідній записці до ЦК КП(б)У голова тресту «Українфільм» П. Косячний сповіщав про телеграму «Союзкіно», у якій говорилося, що з 23 січня 1932 року трест «Українфільм» розділяється на 2 – трест виробництва фільмів і трест кінофікації, причому керівників цих трестів було призначено без погодження із ЦК КП(б)У³. Окрім цього усі сценарії після затвердження їх республіканськими органами мали розглядатися і «Союзкіно», що значно гальмувало процеси виробництва. Трестам було заборонено демонструвати на екранах без дозволу «Союзкіно» вироблену ними кінопродукцію, затверджену республіканськими органами. Внаслідок цього десятки фільмів просто лежали на полицях. За даними ЦК КП(б)У станом на 11 квітня 1932 року нараховувалася 41 така картина⁴. «Українфільм» неодноразово в телеграмах до «Союзкіно» звертав увагу на ситуацію з кіно-

стрічками, які не поспішали демонструвати, прохаючи пришвидшитися у цьому напрямі. В одній із таких телеграм мова йшла про 36 фільмів⁵, процес показу яких гальмувався «Союзкіно».

ЦК КП(б)У скаржилося, що «Союзкіно» ухиляється від остаточного рішення випускати художні звукові фільми на українській та російській мовах, а також виробляє неграмотні гасла українською мовою, присвячені посівній кампанії і демонструє їх в Україні⁶. За повідомленням «Українфільму» в 1932 році «Союзкіно» заборонило режисерові О. Довженку знімати фільм, присвячений комсомолу і передало цю тему режисеру московської кінофабрики⁷. Отже, забюрократизована централізаторська політика «Союзкіно» не давала нормально працювати українському кінотресту, постійно створюючи перешкоди. І хоча, як зазначає О. Кузюк, у статуті «Українфільму» прописувалося, що трест має право керувати кінофотопромисловістю УСРР і є самостійною господарською установою з підпорядкуванням РНК СРСР, це було нічим іншим як широкими задекларованими правами, які так і не були реалізовані через підпорядкованість «Союзкіно»⁸. У той же час ЦК ВКП(б) декларовав постанови, які ухвалювали надання більшої ініціативи республіканським кінотрестам. Тож голова «Українфільму» П. Косячний намагався ними скористатися, прохаючи ЦК КП(б)У затвердити в Україні об'єднання кінематографії з функціями виробництва і кінофікації з підпорядкуванням в оперативній роботі безпосередньо українським органам, задля уникнення гальмівних процесів. При цьому ніхто не оскаржував підпорядкування «Союзкіно» в загальному союзному плануванні⁹. Відтак, ЦК КП(б)У, у свою чергу, безрезультатно намагався донести цю тезу до ЦК ВКП(б)¹⁰.

Успіхи 1920-х років, яких ВУФКУ вдалося досягнути, спричинили конкуренцію із «Совкіно», яку «здоровою» назвати однозначно не можна. Бло-

¹ Кузюк О.М. Управління українським кінематографом у 1930-х роках. *Гілея:науковий вісник*. Київ., 2011.-№ 48. С. 159.

² Центральному комітету ВКП(б)/. *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5306. Арк. 6.

³ Доповідна записка до ЦК КП(б)У. *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5306. Арк. 16.

⁴ Список фільм, прошедших инстанции, но не выпущенных на экран за отсутствием наряда Союзкино. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5306. Арк. 4.

⁵ Союзкино. / Сектор Произв. фильм. / *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6458. Арк. 200-201.

⁶ Центральному комітету ВКП(б)/. *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5306. Арк. 7.

⁷ Доповідна записка до ЦК КП(б)У. *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5306. Арк. 17.

⁸ Кузюк О.М. Управління українським кінематографом у 1930-х роках. *Гілея:науковий вісник*. Київ., 2011.-№ 48. С. 160.

⁹ Доповідна записка до ЦК КП(б)У. *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5306. Арк. 17.

¹⁰ Центральному комітету ВКП(б)/. *ЦДАГО України* (Центр. держ. архів гром. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5306. Арк. 8.

каду, в яку переросло це протистояння, як українські, так і зарубіжні науковці тлумачать однаково. Українська дослідниця Я. Прима-ченко називає це «митною війною»¹, канадський дослідник Б. Небесьо - «економічною війною», останній розділ якої був написаний комуністичною партією². Науковець виділяє два фактори причин ліквідації ВУФКУ. Перший фактор полягає в грошовому питанні. Прибутки, які мала українська кіногалузь у результаті успішного прокату, закупки іноземних фільмів привернули до себе увагу «Совкіно», для якого незалежність ВУФКУ була «головною біллю»³, а звідси виникло прагнення підпорядкувати український ринок. У цій справі «Совкіно» мало підтримку сильних союзників в особі російських державних інституцій, які легко доповнювали економічне протистояння сторін конфліктами у таких сферах, як: виробництво обладнання, освіта, а також через ідеологічний контроль над кіногалуззю. Другий фактор полягає у різному баченні українською та російською сторонами, яким шляхом має йти розвиток радянської культури. У той час, коли це питання активно обговорювалося в УСРР і призводило до дискусій, у РСФРР була чітка централізаторська лінія, ухилятися від якої не входило до планів партійного керівництва.

Варто наголосити, що ініціатором псування ділових відносин було «Совкіно», саме воно користалося тим, що у світі СРСР асоціювалося з Росією, і часто видавало фільми українського виробництва за власні; відверто бойкотувало закупки та прокат українських картин, завдаючи таким чином відчутних економічних збитків; перешкоджало просуванню ВУФКУ на світовий ринок. Однак, незважаючи на такі складні умови, на республіканському рівні ВУФКУ за роки свого існування перетворилося на амбітну та успішну українську кіноорганізацію. І навіть економічна блокада з боку «Совкіно» не змогла нашкодити повною мірою реалізації діяльності ВУФКУ.

Проте проблема під назвою «Совкіно» для ВУФКУ та керівництва УСРР наприкінці 1920-х років перестала лунати голосно. У цей час у загальносоюзному вимірі почав поступово кристалізовуватися централізаторський напрям, тож приреченість національних кінематографій стала невідворотною. Історик С. Єкельчик влуч-

но зазначив: «Якщо у 1920-х роках СРСР був державою рівних національностей і нерівних класів, то в кінці 1930-х років відбулося перетворення на державу рівних класів і нерівних національностей, де центр дедалі більше ототожнювався з російською нацією»⁴. Численні відсічі централізаторській політиці не дали позитивного результату. У 1930-х роках, внаслідок зміни союзним керівництвом політичного курсу, межі між республіканським і загальносоюзним вимірами, в яких існував український радянський кінематограф 1920-х років, поступово стиралися. Однак усе це не зменшує значущості колосальної роботи, яка була проведена ВУФКУ, і завдяки якій українське кіно мало, хоч і недовгий, але власний шлях розвитку.

¹ Примаченко Я. Діячі літератури та мистецтва в полі зору диктатури. *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928)* : колективна монографія в 2 т. Т. 2. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. С. 102.

² Nebesio Bohdan Y. Competition from Ukraine: VUFKU and the Soviet Film Industry in the 1920s. *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2009. № 29.2. P. 173.

³ Nebesio Bohdan Y. Competition from Ukraine: VUFKU and the Soviet Film Industry in the 1920s. *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2009. № 29.2. P. 165.

⁴ Єкельчик С. Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ : Критика, 2008. С. 19-20.

References

- Bryuhovecka L. Perervanij polit. Ukrayinske kino chasiv VUFKU : sprobа rekonstrukciyi / Kinematografichni studiyi. Vipusk vosmij. Kiyiv : Vid. dim «Kiyev-Mogilyanska akademiya», 2018. 570 s.
- Mislavskij V.N. Ukrayinske kinomistectvo 20-h rr. XX st.: organizacijno-tvorchi transformaciyi : dis. ... d-ra mistectvoznavstva : 17.00.04. Harkiv, 2018. 469 s.
- Nebesio Bohdan Y. Competition from Ukraine: VUFKU and the Soviet Film Industry in the 1920s. *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2009. № 29.2. P. 159 – 180.
- Primachenko Ya. Diyachi literaturi ta mistectva v poli zoru diktaturi. Suspilstvo i vlada v radyanskij Ukrayini rokiv nepu (1921–1928) : kolektivna monografiya v 2 t. T. 2. Kiyiv : Institut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, 2015. S. 57 – 134.
- Gosejko L. Istoriya ukrayinskogo kinematografa. 1896–1995. Kiyiv : KINO-KOLO, 2005. 464 s.
- Centralnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi Ukrayini (dali – CDAVO). F. 166 Op.2. Spr. 776.
- CDAVO. F. 166 Op.6. Spr. 1487.
- Kertes «Kino-virobnictvo RSFRR ta VUFKU». Kino. 1926. № 10.
- Mislavskij V. Istoriya Ukrayinskogo kino 1896-1930 Fakti i dokumenti : monografiya: [v 2-h t.]. T 1. Harkiv : Dim Reklam, 2018. 680 s.
- CDAVO. F. 166 Op.6. Spr. 1489.
- CDAVO. F. 539. Op.7. Spr. 1180.
- CDAVO. F. 166. Op.7. Spr. 746.
- CDAVO. F. 166. Op.6. Spr. 1492.
- Bryuhovecka L.I. Kinomistectvo: navch. posib. dlya stud. vish. navch. zakl. Kiyiv : Logos, 2011. 391 s.
- Shub O. Spravi kino: (do Vsesoyuznoyi part-kino-naradi). Kino. 1927. № 21/22. S. 1.
- Shub O. Shkidliva postanova. Kino. 1928. № 1 (37). S. 1.
- Skripnik M. Pidsumki i perspektivi rozvitku ukrayinskoyi kinematografiyi. Dopovid na Vseukrayinskij partijnij naradi. Kino. 1928. № 2 (38). S.3.
- Orelovich S. Deyaki pidsumki kino naradi. Kino. 1928. № 3. S.1.
- CDAVO. F. 166 Op.6. Spr. 8605.
- K.N. Blok-not part-naradi. Kino. 1928. № 5. S. 2.
- Pro tematichnij plan. Rezolyuciya naradi pri agitpropi CK KP(b)U. Kino. 1928. № 10. S. 16.
- CDAVO.F. 1238 Op.1. Spr. 173.
- Centralnij derzhavnij arhiv gromadskih ob'yednan Ukrayini (dali – CDAGO). F. 1. Op. 20. Spr. 2995.
- Siderskij Z Shtuchnij sindikat. Kino. 1928. № 2. S. 1.
- CDAGO. F. 1. Op. 20. Spr. 3112.
- CDAVO. F. 1238. Op.1. Spr. 199.
- CDAGO. F. 1. Op. 20. Spr. 5306.
- CDAVO. F. 166. Op.6. Spr. 8600.
- Kuzyuk O.M. Upravlinnya ukrayinskim kinematografom u 1930-h rokah. Gileya:naukovij visnik. Kiyiv.,2011.-№ 48. S. 156-165.
- CDAGO. F. 1. Op. 20. Spr. 6458.
- Yekelchik S. Imperiya pam'yati: rosijsko-ukrayinski stosunki v radyanskij istorichnij uyavi. Kiyiv : Kritika, 2008. 303 s.

Received 30 June 2020

Accepted 20 July 2020